

ԷՄՊԱԹԻԱՆ ՀԱՂՈՐԴԱԿՑՈՒԹՅԱՆ ԿԱՐԵՎՈՐ ԲԱՂԱԴԻՒՉ (դիվանագիտական-հոգեբանական վերլուծություն)

ԱՐՄԱՆ ՆԱՎԱՍԱՐԴՅԱՆ

«Էմպաթիան» (հունարեն՝ Empathos) նշանակում է ուժեղ, խոր տառապանքի աստիճանի հասնող զգացմունք, երկու անձնավորության միջև առաջ եկող հատուկ հարաբերություններ: Այս եզրը շրջանառության մեջ է դրել Զիգմունդ Ֆրոյդը, որի օգնությամբ անվանի հոգեբանը նկարագրում է մարդու՝ իրեն ուրիշի տեղը դնելու և ապրումակցելու հատկություն: Էմպաթիայի խնդրով հետաքրքրվել են հոգեբանական տարբեր ուղղությունների ներկայացուցիչներ՝ հոգեվերլուծողները, գեշտալտհոգեբանության ներկայացուցիչները, իմացական (կոգնիտիվ) հոգեբանները, սոցիալական հոգեբանության և անձի հոգեբանության մասնագետները: Նման հետաքրքրությունը պատահական չէ, քանի որ էմպաթիան այն մեխանիզմն է, որը նպաստում է մարդկանց միջև հուզական կապերի առաջացմանը, հետևաբար՝ հաղորդակցության կայացմանն ու զարգացմանը: Վերլուծելով էմպաթիայի երևույթը էմոցիոնալ՝ զգայական տեսանկյունից՝ Ի. Անդրեևան գտնում է, որ « էմպաթիայի ամբողջական գործընթացը բաղկացած է շղթայի երեք օղակներից, որոնք են ապրումակցումը, կարեկցանքը և ներքին աջակցությունը: Յուրաքանչյուր օղակ խաղում է իր դերը: Ապրումակցումը, որի հիմքում ընկած է իդենտիֆիկացիան՝ նույնացումը, դիմացինի ապրումների արձագանքն է: Կարեկցանքի երևան գալը ենթադրում է կոգնիտիվ՝ իմացական ուղղվածություն այն իրադրությունում, որն իր հերթին ակտիվացնում է տարբեր տիպի աջակցություններ, նախ՝ ներքին, հետո, որոշ պայմաններում, նաև արտաքին: Այլ խոսքով, էմպաթիան ենթադրում է զարգացած ունակությունների առակայություն դեպի տարբեր էմոցիաներ և ինֆորմացիայի մշակում, որոնք պարունակվում են այդ էմոցիաների մեջ»¹:

Իսկ ամերիկյան հայտնի սոցիալական հոգեբան Ս. Աշը 1952 թվականին ներկայացրեց նշված շղթայի կրճատված տարբերակը՝ առաջարկելով

¹ **Андреева И.Н.** Азбука эмоционального интеллекта, Санкт-Петербург, БХВ-Петербург, 2012, с. 172.

առանձնացնել էմպաթիայի երկու տեսակ՝ ապրումակցում և կարեկցանք (ցավակցություն), որը, մեր կարծիքով, ընդունելի է նաև դիվանագիտության ոլորտում: Նախ, ապրումակցման մասին: Այսպես, Ա անհատի ապրումակցումը Բ-ի հետ նշանակում է հետևյալը. Ա-ն հետևում է Բ-ի վարքին, ընկալում նրա ապրումների արտաքին դրսևորումները ու, հիմնականում, ենթագիտակցորեն, այսինքն՝ առանց իրեն հաշիվ տալու մեկնաբանում է այդ ազդանշանները և սկսում է ապրել այնպիսի հույզեր ու հոգեվիճակներ, ինչպիսիք ապրում է նրա սոցիալական ընկալման օբյեկտը: Նրանց միջև առաջ է գալիս հատուկ տիպի հուզական կապ, և Բ-ն Ա-ի համար դառնում է էմպաթիայի օբյեկտ: Իսկ ինքն այս կապի մեջ հանդես է գալիս որպես էմպաթիայի սուբյեկտ:

Էմպաթիայի երկրորդ տեսակը, ըստ Ս. Աշի, կարեկցանքն է (ցավակցություն), երևույթ, երբ սուբյեկտն ընկալում է օբյեկտին, հասկանում է նրա վիճակն ու ապրումները, բայց դրան զուգահեռ նա ունի իր՝ սեփական ապրումները, որոնք նրա համար առաջնային են:

Էմպաթիայի այս երկու տեսակների գոյության և տարբերությունների հստակ ըմբռնումը կարևոր նշանակություն ունի սոցիալական փոխներգործության, այդ թվում՝ նաև դիվանագիտական հաղորդակցության մեջ մտած մարդկանց վարքը հասկանալու համար: Ընդ որում՝ զարգացման ընթացքում, մի ամբողջ շարք ժառանգական ու սոցիալական գործոններից կախված, ձևավորվում են էմպաթիայի ունակության տարբեր մակարդակներ ունեցող անձնավորություններ: Սոցիալական հոգեբանության բնագավառում ներկայումս առանձնացնում են հատուկ՝ էմպաթիայի բարձր աստիճան ունեցող անձնավորության տիպ: Դա այնպիսի մարդ է, որը հեշտությամբ է հասկանում ուրիշի հուզական վիճակը, ապրումակցում է նրան կամ միայն կարեկցում ու ցավակցում՝ չմոռանալով իր ապրումները: Այս տիպի մարդիկ, ապրումակցելով հանդերձ, մնում են պասսիվ: Դիմացինին օգնելու մոտիվացիան նրանցում կամ թույլ է, կամ բացակայում է: Նրանք սոցիալական օգտակար, օժանդակող գործողությունների չեն դիմում: Դրանք հուզական՝ սենտիմենտալ անձնավորություններ են, ովքեր հաճույք են զգում նման ապրումներից, սակայն հրաժարվում են դժվար իրադրության մեջ հայտնված մարդուն օգնության ձեռք մեկնելուց²: Մինչդեռ կան ուրիշին անշահախնդիր օգնություն ցույց տալու պատրաստ մարդիկ, որոնց համար էմպաթիան այլասիրության ներքին

² См'у Ильин Е. П. Эмоции и чувства. СПб.: «Питер», 2007, с. 395.

հոգեբանական նախադրյալն է, որը կարևոր նշանակություն է ստանում դիվանագիտական հարաբերություններում³: Էմպաթիայի հիմնախնդրի որոշ ուսումնասիրողների կողմից առաջ է քաշվում այն տեսակետը, որ դիվանագետը պետք է ապրումակցի բոլոր նրանց, ում հետ հաղորդակցվում է՝ անգամ քաղաքական հակառակորդներին, առանց որի բանակցային որևէ գործընթաց չի կարող արդյունք ունենալ: Մեր կարծիքով այն դիվանագետը, ով այդպիսի սկզբունքով է ղեկավարվում, աշխատում է մրցակցի օգտին և կարող է տանուլ տալ: Այնպես որ դիվանագետների գործունեության մեջ էմպաթիայի դերը ճիշտ հասկանալուն կարող է մեծապես նպաստել Ս. Աշի արդեն նշված կոնցեպցիան էմպաթիայի երկու տեսակների՝ ապրումակցման և կարեկցության մասին:

Էմպաթիան որպես մարդկային հաղորդակցության կարևոր միջոց հոգեբանները սերտորեն կապում են ալեքսիտիմիայի հետ (հունարենից թարգմանվում է «զգացմունք առանց բառի»), որը շրջանառության մեջ է դրել Հարվարդի համալսարանի պրոֆեսոր, անվանի հոգեբույժ Պիտեր Սիֆնետսը: Ալեքսիտիմիան նրա կարծիքով հոգեկան խանգարում է, որն ընկած է անհատի ունակությունները սահմանափակող և սեփական զգացմունքներն արգելափակող հոգեւորմանտիկ հիվանդությունների հիմքում: Ալեքսիտիմիայով տառապողներն անընդմեջ նկարագրում են իրենց ֆիզիկական զգացմունքները, իսկ ներքին ապրումներն արտահայտում են գրգռվածություն, ծանծրույթ, ունայնություն, հոգնածություն և լարվածություն եզրերով: «Նրանց աֆեկտները աղեկվատ չեն, և նրանք դժվար են հնչեցնում իրենց զգացմունքները: Ալեքսիտիմիկներին բնորոշ են ոչ զարգացած երևակայությունը, պոռթկումային միտումները և միջանձնային կապերի աղքատությունը: Նրանց կյանքում գերակայում է գործողությունը: Զրույցը նրանց հետ սովորաբար ուղեկցվում է ծանծրույթի զգացողությամբ և շփումների անիմաստությամբ»⁴:

Այսպիսով, ալեքսիտիմիան անձի հատուկ վիճակ է, երբ նա չի գիտակցում իր զգացմունքները, երբ խոսքային շփման մեջ է շրջապատի հետ, չի կարողանում արտահայտել ապրումները ժեստերի և դիմախաղի միջոցով: Նա չի ընկալում նաև դիմացինի զգացմունքները: Բժիշկներն ալեքսիտիմիայի ախտորոշումը չեն կարող որոշել, քանի որ նման հիվանդություն գոյություն չունի:

³ Տե՛ս **Նավասարդյան Ա.**, Դիվանագիտություն, Երևան, «Մուլնի», 2010:

⁴ **Былкина Н.Д.** Алекситимия (аналитический обзор зарубежных исследований) // Вестник Московского ун-та. Сер. 14. Психология. 1995, № 1, с. 43-53.

Սակայն մի շարք հեղինակների կարծիքով «զգացմունքն առանց խոսքի» կարող է հանդիպել նաև ավեքսիտիմիայով չտառապող, նորմալ անձանց մոտ: Այս հանգամանքը ոչ միայն բացառում է էմպաթիայի առաջացման հնարավորությունը բանակցային դիվանագիտության գործընթացում, այլև ընդհանրապես հաղորդակցության նորմալ զարգացումը բոլոր մակարդակներում: Ի դեպ, լինում են դեպքեր, երբ փորձառու բանակցողները, առաջնորդվելով տարբեր մոտիվներով, «խաղում են» ավեքսիտիմիա, ձևացնելով ոչ այնքան իրենց զգացմունքների և մտքերի արտահայտման արգելափակում, որքան դիմացինին չհասկանալու և չընկալելու իմիտացիա, որը, բնականաբար, տապալում է հաղորդակցության, հատկապես բանակցությունների գործընթացը, մտցնում դրանք փակուղի: Բանակցությունը վերածվում է մենախոսության կամ երկխոսության խուլ-համրերի հետ:

Հարկ է նշել նաև, որ հոգեբանական վերջին նվաճումների ենթատեքստում ավելի հաճախ է հնչում ոչ վերբալ (ժեստերի կամ մարմնի լեզվի) հաղորդակցության դերը էմպաթիայի գործընթացում: Ամերիկացի հետազոտող Ջեյմս Բորգը, օրինակ, գտնում է, որ մարդկանց հաղորդակցությունը, այդ թվում նաև էմպաթիայի գործընթացը տեղի են ունենում զգացմունքների «երեք ասպեկտների միջոցով՝ ապրումակցում, զգայունություն, դյուրմբռնում»⁵: Սակայն դիմացինի այդ զգացմունքներին անձը կարող է հասու լինել միայն ոչ վերբալ՝ ոչ խոսքային հաղորդակցության օգնությամբ: Ջ. Բորգի կարծիքով «մարդիկ հազվադեպ են բացահայտում իրենց ապրումները միայն խոսքերով, և մենք ընկալում ենք նրանց զգացմունքները հիմնականում ժեստերի, դիմախաղի և ինտոնացիայի միջոցով»⁶:

Այժմ քննարկենք, թե ինչպիսին պետք է լինի դիվանագետների դերային վարքը էմպաթիայի գործընթացում, հատկապես ապրումակցման և կարեկցանքի երկվության (ամբիվալենտ) համատեքստում: Մեր կարծիքով այն դիվանագետը, ով աշխատում է իր երկրի օգտին (իսկ այլ կերպ չի էլ կարող լինել), անհրաժեշտ է, որ գործընկերոջ հետ ունենա ոչ թե հոգեբանական նույնացում, որը հնարավոր է միայն նրա հույզերի և զգացմունքների հետ ապրումակցում ունենալու դեպքում, այլ կարեկցանք, ընդ որում՝ դրա այն տեսակը, որն առավելագույնս ռացիոնալ է, այսինքն՝ ազատ է սուբյեկտիվիզմից և սենտիմենտալությունից: Եթե կարեկցող, բայց և սթափ մտածող մարդու հոգե-

⁵ **Борг Джеймс**, Язык тела, Минск, «Попурри», 2013, с. 25.

⁶ Там же.

կանում նույնիսկ ծագում է ապրումակցում, այն լինում է թույլ և ընդհանուր հուզական ֆոնի բնույթ է կրում: Իսկ երբ մենք կարեկցում ենք ուրիշին, ապա ի վիճակի ենք լինում օգնելու նրան, եթե անհրաժեշտ ենք համարում: Բայց կարող ենք նաև մերժել, եթե այդ են պահանջում մեր պետական շահերը: Սակայն ուսումնասիրությունները ցույց են տալիս, որ բոլոր դեպքերում էմպաթիան ուրիշին օգնելու և միջանձնային ազդեցիկ ճնշելու փորձված միջոցներից մեկն է⁷: Այս ամենով հանդերձ դժվար է գերազնահատել էմպաթիայի դերը դիվանագիտական շփումների և գրույցների ընթացքում, որը գիտակցել են դեռևս անտիկ մտածողները: Դիվանագետների շրջանում մեծամասնություն են կազմում կրթված և նուրբ զգացողությամբ օժտված մարդիկ, ովքեր վատ չեն հասկանում այլ դիվանագետների հետ գրույցելու ընթացքում էմպաթիայի խաղացած դերը: Նրանք ձգտում են հնարավորին չափով հաշվի առնել գրույցակցի տեսակետը, փորձում են տեղի ունեցող իրադարձությունները դիտել նաև նրանց տեսանկյունից, «նրանց աչքերով»՝ առաջնորդվելով Սոկրատեսի «<Հասկանալ, որ ուրիշը դու ես>» խոսքերով: Դիվանագիտական բանակցությունները կարող են արդյունավետ լինել միայն այն դեպքում, երբ կողմերը հրաժարվում են միայն իրենց սկզբունքներով ղեկավարվելուց: Զրույցի ընթացքում, թափանցելով դիմացինի ապրումների աշխարհը, դուք այնուհետև պետք է հասկացնեք նրան, որ իր մտքերն ու շահերը ձեզ համար նորություն են, հետաքրքրություն են ներկայացնում, կարևոր են: Դրանից հետո սեփական մտքերն այնպես շարադրել, որպեսզի նրանից կարողանաք լսել այն, ինչ կցանկանայիք, որ նա ասեր: Դիվանագիտական այս տրյուկից, որը կոչվում է տրիանգուլյացիա և դիվանագիտական արվեստի լավագույն կոմբինացիաներից մեկն է, ժամանակին օգտվել է Սոկրատեսը:

Այլ պետությունների ներկայացուցիչների հետ գրույցելիս և բանակցություններ վարելիս դիվանագետի հիմնական խնդիրներից մեկը պետք է լինի սեփական ինքնագիտակցության այնպիսի մակարդակի ապահովումը, որի դեպքում էմպաթիան դուրս չի գալիս թույլատրելի սահմաններից, որից այն կողմ նա, հանձնվելով էմպաթիայի ազդեցությանը, այս կամ այն չափով անցնում է մրցակցի դիրքին և սկսում է պաշտպանել նրա տեսակետը, իսկ դա նշանակում է նաև նրա պետության շահերը: Որքան էլ դիվանագետը դրական պատկերացում ունենա իր աշխատած երկրի, նրա գաղափարախոսության և քաղաքականության մասին, պետք է զգա այն սահմանը, որը բաժանում է

⁷ Ст'и Ильин Е. П. Эмоции и чувства. 2-е издание, СПб., «Питер», 2007, с. 389.

սեփական պետության շահերն այն պետության շահերից, որի տարածքում նա գտնվում է: Հենց այս պատճառով էլ շարադրելով և ընդունելով էմպաթիայի մասին ժամանակակից պատկերացումները՝ մենք գտնում ենք, որ արդյունավետ աշխատելու և սեփական անկախությունն ապահովելու նպատակով դիվանագետը հնարավորին չափով պետք է հրաժարվի ապրումակցումից և ընտրի կարեկցելու ռազմավարությունը: Էմպաթիայի և նրա հետ կապված հարմարվողականության մյուս ծայրին է գտնվում դիվանագետի կանխակալ կարծիքը զրուցակցի, բանակցային կողմի կամ իրեն հյուրընկալած երկրի ներքին և արտաքին քաղաքականության նկատմամբ, որն անվանվում է հարմարվողականության հակաթեզ՝ հակավարկած: Կանխակալ կարծիքով տառապող դեսպանի համար իր աշխատած երկրում ամեն ինչ վատ է՝ եղանակից մինչև վարչակարգ: Ավելորդ է ասել, որ նման մտածելակերպ և դիրքորոշում ունեցող դեսպանը հազիվ թե նպաստի իր և տվյալ երկրի բաղկամական հարաբերությունների զարգացմանը: Կանխակալ, գնահատման բացասական սինդրոմով առաջին հերթին տառապում են քաղաքական և գաղափարախոսական տարբեր բևեռներում տեղակայված հասարակարգերի քաղաքական գործիչները և դիվանագետները: Այս հանգամանքը պետք է նկատի ունենան փոքր պետությունների դիվանագետները մեծ երկրների հետ իրենց հարաբերությունները զարգացնելիս: Կարևոր է գիտակցել, որ այդ գործընթացում որոշիչ դեր են խաղում ոչ միայն կողմերի ներուժերի և միջազգային ասպարեզում դերերի անհամաչափությունը՝ ասիմետրիան, այլև պակաս կարևոր չեն նրանց քաղաքական-գաղափարախոսական դիրքորոշումները և արժեքային համակարգերը: Այս հարցում փոքր երկրների համար կարող են օրինակ ծառայել գերտերությունների հարաբերությունները սառը պատերազմի տարիներին և այսօր: Խորհրդային Միությունը և Արևմուտքը երբեք չեն դադարեցրել քաղաքական-գաղափարախոսական առճակատումը: Բավական է միայն հիշել Նիկիտա Խրուշչովի դիվանագիտական «մարզա-րիտները», երբ նա հայտարարում էր, որ թաղելու է կապիտալիզմը և կամ կոշիկով թմբկահարում էր ՄԱԿ-ի ամբիոնը, իսկ Ռոնալդ Ռեյգանը Խորհրդային Միությունը համարում էր չարյաց կայսրություն: Ի՞նչ էմպաթիայի կամ փոխըմբռնման ու հարգանքի մասին կարող է խոսք լինել նման անողորմ պայքարի պայմաններում: Սակայն չպետք է կարծել, որ քաղաքական-դիվանագիտական հակամարտությունը հատուկ է միայն հակոտնյա հասարակական-քաղաքական հասարակարգերին, և որ նույն ճամբարի երկրների ղեկավարները բանակցում են զուտ հաճոյախոսությունների մթնոլորտում: Ամենևին: Վիկտոր

Պոպովը ներկայացնում է Ֆրանսիայի նախագահ Ժիսկար դ' Էստենի և Անգլիայի պրեմիեր մինիստր Մարգրետ Թեթչերի, մեղմ ասած, ոչ բարեկամական հարաբերությունները: «Նրա (Մ.Թեթչերի, Ա.Ն.) համար զրուցակիցը որպես այդպիսին գոյություն չունի: Նա պատրաստ է խոսել նրա հետ միայն այն դեպքում, երբ վերջինս լրիվ համամիտ է իր տեսակետին: Նրա մտքով անգամ չի անցնում, որ զրուցակցի խոսքերում կարող է հանդիպել որևէ փաստարկի, որը հնարավոր է ընդունել ի գիտություն»:⁸ Արդյունքում՝ Ժիսկար դ' Էստենը առաջին իսկ հայացքից հակակրանք տածեց Թեթչերի նկատմամբ և անվանեց նրան «խանութպանի դուստր»⁸:

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

Հեղինակն այս հոդվածում անդրադառնում է դիվանագիտական հոգեբանության գրեթե չուսումնասիրված թեմաներից մեկին՝ էմպաթիայի խնդրին, որը կարևոր նշանակություն ունի դիվանագիտական հարաբերությունների համար ընդհանրապես և բանակցային գործընթացի համար մասնավորապես: Շոշափվում է ամերիկյան հոգեբան Ս. Աշի առաջ քաշած միանգամայն նոր տեսությունը, համաձայն որի էմպաթիան բաժանվում է երկու զգացմունքի՝ ապրումակցման և կարեկցանքի (ցավակցության): Հեղինակը համաձայն է ամերիկացի հոգեբանի այն կանխադրույթի հետ, որ դիվանագիտական հաղորդակցության ժամանակ նախընտրելի է լինել ոչ թե ապրումակցողի, ինչպես խորհուրդ էր տրվում մինչև վերջերս, այլ կարեկցողի դերում: Նոր տեսության հիման վրա ապացուցվում է, որ ապրումակցելու դեպքում դիվանագետը կարող է կորցնել իր անկանխակալ վերլուծելու ունակությունը և տանուլ տալ: Մինչդեռ կարեկցելու պարագայում նա ի վիճակի է հնարավորության սահմաններում ընդառաջ գնալ բանակցային մյուս կողմին, որը կնպաստի համաձայնության գալուն, սակայն երբեք չի վնասի իր երկրի ազգային և պետական շահերին:

Բանալի բառեր - էմպաթիա, ապրումակցում, կարեկցանք (ցավակցություն), ալեքսիտիմիա, անկանխակալ վերլուծելու ունակություն, ընդառաջ գնալ բանակցային մյուս կողմին, երկրի ազգային և պետական շահեր:

⁸ **Попов В.И.** Маргарет Тэтчер: человек и политик, Москва, 1991, с. 137.

ЭМПАТИЯ – ВАЖНЫЙ КОММУНИКАТИВНЫЙ КОМПОНЕНТ (дипломатический-психологический анализ)

АРМАН НАВАСАРДЯН

В настоящей статье автор обращается к одной из практически не изученных тем дипломатической психологии – эмпатии, имеющей важное значение для дипломатических отношений в целом и переговорного процесса в частности. В статье рассматривается совершенно новая теория американского психолога С.Аша, согласно которой эмпатия делится на два чувства – сопереживания и сочувствия (соболезнования). Автор согласен с постулатом американского ученого, в соответствии с которым в дипломатическом общении предпочтительнее выступать в роли сочувствующего, а не сопереживающего, как советовали до недавнего времени. На основе новой теории автор доказывает, что при сопереживании дипломат может утратить способность к беспристрастному анализу и потерпеть неудачу. Между тем при сочувствии он сможет в пределах возможного пойти навстречу другой стороне переговоров, что будет способствовать достижению согласия, но ни в коей мере не ущемит национальные и государственные интересы его страны.

Ключевые слова – эмпатия, сопереживание, сочувствие (соболезнование), алекситимия, способность к беспристрастному анализу, идти навстречу другой стороне переговоров, национальные и государственные интересы.

EMPATHY - AN IMPORTANT COMMUNICATIVE COMPONENT (DIPLOMATIC AND PSYCHOLOGICAL ANALYSIS)

ARMAN NAVASARDYAN

In this article the author studies one of the virtually unstudied themes of the diplomatic psychology–empathy. It has a very important significance for diplomatic relations in general, and for negotiation processes in particular. This article considers the new theory of S. Asha, an American psychologist, Empathy, according to this theory is divided into two emotions – sympathy and compassion. Navasardyan agrees with the American psychologist's postulate that it is preferable,

especially in diplomatic negotiations to be a sympathetic and not a compassionate person, as had been advised until recently.

With the help of this new theory, it is proved that a diplomat in case of experiencing empathy while negotiating may lose the ability of impartial analysis and probably fail to reach an agreement with the other party. On the other hand, if a diplomat experiences or enacts sympathy he would be able to go as far as possible towards the other party, which will facilitate reaching an agreement with them, never undermining the national and governmental interests of his country.

Key words - Empathy, sympathy, compassion, alexithymia, ability of impartial analysis, to go as far as possible towards the other side of the party, national and governmental interests of the state.